

معرفی کتاب: تاریخ اجتماعی سینمای ایران

منوچهر دین پرست*

(تاریخ دریافت ۹۴/۰۹/۰۴، تاریخ پذیرش ۹۴/۱۰/۰۹)

تاریخ‌نویسی امری است سهل و ممتنع. شاید بتوان روایت‌هایی را پشت سر هم قرار داد و آن را به‌عنوان تاریخ به مخاطب قبولاند اما کسانی هم هستند که تاریخ‌نگاری برای آنها "علم" است و کار خود را بر اساس مستندات و به‌طور روشمند انجام می‌دهند. در ابتدای این نوشتار نیز باید بر این نکته تأکید کرد که کتاب "تاریخ اجتماعی سینمای ایران (A Social History of Iranian Cinema)" کتابی قابل تأمل و پژوهشی جدی در حوزه سینما در ایران است که دارای زبانی تئوریک و آکادمیک می‌باشد.

حمید نفیسی، استاد ارتباطات و سینما و تلویزیون در دانشگاه نورث وسترن ایالات متحده، که نزدیک به سه دهه از عمر خود را صرف تألیف این اثر به زبان انگلیسی کرده است، نامی شناخته شده برای علاقه‌مندان به حوزه پژوهش‌های علمی و آکادمیک سینما است. او در دهه‌های گذشته از نخستین پیشگامان معرفی سینمای مستند، از جمله ژان روش، در ایران بود. در چند دهه اخیر نیز نفیسی پژوهش‌های خود را به‌صورت جامعی بر تاریخ سینمای ایران و بر ایرانیان مهاجر و به ویژه مسئله ارتباطات و رسانه‌های آن‌ها متمرکز کرده است. کتاب حاضر در چهار مجلد تألیف شده و اینک جلد نخست آن ترجمه و منتشر گردیده است^۱، است^۱، تاریخچه اجتماعی سینمای ایران را ترسیم و تحلیل می‌کند.

* عنوان کتاب: تاریخ اجتماعی سینمای ایران (جلد اول): دوره تولید کارگاهی (۱۲۷۶ - ۱۳۲۰) تألیف: حمید نفیسی
انتشارات مینوی خرد- چاپ اول، ۱۳۹۴ ترجمه: محمد شهبان

۱. عنوان و مشخصات کلی این چهار جلد به‌زبان انگلیسی عبارتند از:

مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره پانزدهم، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۳، ص ۱۷۲ - ۱۷۵

جلد نخست کتاب به سال‌های اولیه سینما در ایران، یعنی ۱۲۷۶-۱۳۲۰ اختصاص دارد. نفیسی این اثر را که فرزند سوم خود خوانده، بیش از آن که فقط یک اثر پژوهشی را به انجام رسانده باشد، اثری در راستای تحکیم هویت ملی سینمای ایران تألیف کرده است. طرح اصلی این کتاب در سال‌های پیش از انقلاب آماده شده بود اما به واسطه شهرت سینمای ایران به خصوص از سال‌های ۱۹۹۰ به بعد، ضرورت حضور چنین کتابی بیش از گذشته احساس می‌شد. این کتاب نه فقط تحقیقی آرشیوی و کامل محسوب می‌شود بلکه به کمک بسیاری از مصاحبه‌ها و گفته‌های شفاهی و با حمایت مراکز معتبری علمی به سرانجام رسیده است. در بخش آغازین کتاب، نفیسی زندگی شخصی خود را با سینما گره زده و اتوبیوگرافی به خواننده ارائه می‌کند که در اصل فقط زندگی نفیسی نیست بلکه نفیسی با زبان قوم نگارانه، ورود سینما به ایران را تألیف می‌کند. او از عشق و علاقه خودش و خانواده‌اش به عکاسی، ادبیات، هنرهای تجسمی و بیش از همه فیلم سخن می‌گوید. نفیسی با شرح گشت و گذار در زادگاه‌اش «اصفهان» به همراه یک دوربین عکاسی آماتور، و عشقش به جمع‌آوری فیلم‌های ۳۵ میلیمتری امریکایی، تا دوربین ۳۵ میلیمتری فیلم‌برداری که عمویش از آلمان برایش آورد و او با آن از گشت و گذارهای خانوادگی‌شان مستندسازی می‌کند، مسیری به جایگاه محوری سینما در زندگی خود و دیگران ایجاد می‌نماید.

کتاب از پنج فصل تشکیل شده است که هر کدام از این فصول نسبت منطقی با یکدیگر دارند به طوری که نمی‌توان در مقدمه کتاب که مؤلف بحث سینمای ملی، مدرنیته و هویت ملی را طرح کرده با موضوعات دیگر کتاب یعنی صورت‌بندی ایدئولوژیک و صورت‌بندی تماشاگران جدا دانست. نفیسی در این اثر سعی کرده با زبان فنی و آکادمیک، سینمای ایران را به خواننده انگلیسی زبان معرفی نماید.

فصل اول از جلد نخست شناخت‌نامه توصیفی و تحلیلی است از شیوه تولید در سال‌های نخستین سینما در ایران، در زمان‌هایی که به نام دوران قاجار شناخته می‌شود. در اواخر دوران قاجار است که سینما در سال ۱۸۹۵ در اروپا و آمریکا متولد می‌شود و نخستین فیلم‌ها در سال ۱۹۰۰ توسط عکاس باشی دربار از سفر غیرمترقبه شاه و دیدارش از اروپا تهیه شد. او این روند را از

Hamid Naficy (2011) *A Social History of Iranian Cinema, Volume 1, The Artisanal Era: 1897- 1941*, Duke University Press.

----- (2011) *A Social History of Iranian Cinema, Volume 2, The Industrializing Years: 1941- 1978*, Duke Uni. Press.

----- (2012) *A Social History of Iranian Cinema, Volume 3, The Islamicate Period: 1978- 1984*, Duke Uni. Pr.

----- (2012) *A Social History of Iranian Cinema, Volume 4, The Globalizing Era: 1984- 2010*, Duke Uni. Pr.

سال‌های آغازین ظهور سینما تا دوران وقوع انقلاب مشروطیت (۱۹۱۱-۱۹۰۵) پی می‌گیرد و سرانجام به دوران سلطه و تثبیت حکومت پهلوی در سال ۱۹۲۵ می‌رسد. به تعبیر نفیسی، تولید و نمایش فیلم در سراسر این زمان نوعی «صنعتگری» و «خرده صنعت» به حساب می‌آید. هر چند دو سالن سینمای تجاری در طول این دوره تأسیس شد، اما مالکان آن ملیت ایرانی نداشتند و هر دو سالن اندکی پس از افتتاح به خاطر فشارهای افشار مذهبی و روحانیون، کارشان به تعطیلی کشید.

نفیسی در این کتاب به خوبی به چالش سنت و مدرنیته اشاره می‌کند که هم‌زمان با آغاز دوره پرتنش تاریخ ایران، چگونه توسعه سیاسی، مباحثه‌های مذهبی و تبادل ارتباطات نامتعادل بین ایران و غرب، نقش مهمی را در ابتدای تاریخ سینمای ایران و تولیدات آن داشته است.

به تعبیر همایون کاتوزیان، پژوهشگر و استاد دانشگاه آکسفورد، "حمید نفیسی به عنوان یکی از مورخان و منتقدان سینمای ایران شناخته شده و مطرح است. با توجه به شناخت عمیقی که نفیسی نسبت به سیاست مدرن ایرانی و تاریخ اجتماعی ایران دارد، این تاریخ انتقادی از سینمای ایران با جزئیات زیادی نوشته شده است و می‌شود گفت این کتاب نه فقط درباره سینما و هنر ایران، بلکه اثری درباره تاریخ مدرن ایران است". در این زمینه می‌توان به گفته نفیسی هم استناد کرد که می‌گوید: "این برگ‌های جزئی از تاریخ را نشان می‌دهد که ارتباطات و مانورها بین ایران و غرب و نیز خود ایرانیان، به آوردن سینما و مدرنیته به کشور ما کمک بسیاری کرده‌اند.

شاید در تاریخ ایران، نفیسی اولین کسی باشد که توانسته سینما را به‌عنوان یکی از مهمترین محصولات دوران مدرنیته در تاریخ مدرن ایران به خوبی مورد بررسی و پژوهش قرار دهد. او در این مسیر از نظریه‌پردازی دوری نکرده و رندانه مفهوم سینمای ملی را در بستر هویت ملی ایرانی، غرب‌زدگی و مدرنیته به پرسش می‌گیرد. نفیسی با پیش کشیدن تئوری‌ها و مباحثی که در زمینه مطالعات سینمای ملی وجود دارد، یک چارچوب روش شناختی و مفهومی را بر می‌سازد که شالوده مجموعه چهارجلدی این کتاب می‌شود.

نفیسی در این اثر نه با مدرنیته سر ستیز دارد و نه جدالی با سنت برخورد می‌کند. بلکه او سعی کرده روشمند و بی‌غرض این تحولات را بررسی می‌نماید. نفیسی به مخاطب انگلیسی زبان نشان می‌دهد که مدرنیزاسیون در ایران به همراه تحولاتی که داشته توانسته سینما را هم با خود همراه کند و در کنار فیلم‌های عامه‌پسند و یا آن فیلم‌هایی که بعداً به‌عنوان فیلم‌فارسی و یا "فیلم آب‌گوشت خوردن" از آن یاد می‌شد، بخشی از هویت واقعی ایران را در آثار فیلم‌سازان برجسته دوران نخست ورود سینما به ایران تا زمان علی حاتمی و ناصر تقوایی و .. نشان دهد.

باید منتظر ترجمه جلد‌های بعدی این کتاب باشیم تا بدانیم مؤلف درباره سینمای ایران چرا و چگونه تصمیم گرفته تا سینمای ایرانی را مانند کشورهای چینی و ژاپن و هند و ترکیه و کره جنوبی به جهان باید معرفی کرد. کتاب نفیسی شبیه سینمای کیارستمی است. کتابی که فقط او نوشته و

واقعیت را چنان که با آن همذات‌پنداری نیز داشته نوشته است. نه بازسازی در کار بوده و نه جهت‌گیری بلکه کتاب، سیر معرفتی در جهان نفیسی است که منظومه آن در کتاب چهار جلدی تاریخ اجتماعی سینمای ایران شکل گرفته است.